

VESZTRÓCZY ZSOLT

TANULMÁNYOK A 19. SZÁZADI MAGYARORSZÁG SZLOVÁK TÖRTÉNELMÉRŐL

Demmel József: *„Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”*

Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történeleméről.

Pozsony, Kalligram, 2009, 243 oldal

A rendszerváltás óta sokszor lehetett hallani azt az elképzelést, hogy a többi közép- és kelet-európai nép múltját, így a szlovákokét is, jobban meg kellene ismerni. Bár a vasfüggöny lehullásával és a szovjet uralom végével elvileg megszűntek az ideológiai korlátok, ám a nagypolitika nyújtotta lehetőségeket mégsem sikerült megfelelően kihasználni ezen a téren. Bár itt-ott voltak és vannak közös nemzetközi kutatási programok, ám ennek sajnos nincs meg a valódi hozadéka. A kiadott tanulmánykötetek színvonalasak, jó képet adnak a szlovák és magyar történettudomány legújabb eredményeiről, ám az ott szereplő írások a megfelelő nyelvtudás hiánya miatt szakmai szempontból gyakran féloldalasak, mivel nem reflektálnak kellően a másik fél álláspontjára. Bár az ezredfordulót követően egy új, mindkét nyelvet ismerő, fiatal történésznemzedék lépett a színre hazánkban, mely nyelvtudásának köszönhetően tisztában van a szlovák történetírás álláspontjával is, ám az ő eredményeik sajnos még alig-alig jutnak el a szélesebb szakmai közönséghez. Ezen nehézség áthidalása szempontjából rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy e generáció egyik legkiemelkedőbb alakjának, Demmel Józsefnek tanulmánykötete jelent meg, *„Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”* címmel. Ebben a szerző a 19. századi szlovák–magyar kapcsolatok történetét vizsgálja, alapvetően szlovák szemszögből.

A szlovákok számára a „hosszú” 19. század, más közép- és kelet-európai népekhez hasonlóan, szintén a nemzetté válás időszakát jelentette. Nemzeti mozgalmuk azonban, több más magyarországi néppel ellentétben, sok szempontból rendkívüli hátrányban volt ennek során. Társadalmuk, szerkezetét tekintve csonka volt, mivel a magyarokkal ellentétben lényegében nem rendelkeztek nemességgel. Ez ugyanis szinte teljesen asszimilálódott, vagy szlovák anyanyelve ellenére is magyarnak vallotta magát, így nemzeti mozgalmuk vezetését egy kicsiny, evangélikus vallású, egyházi-értelmiségi réteg vállalta fel. Több más hazai nemzetiséggel ellentétben (például románok, erdélyi szászok) nem rendelkeztek valamiféle autonóm, „nemzeti” egyházzal, érdekvérvényesítési kísérleteik pedig rendszeresen kudarccal végződtek az evangélikus egyházon belül. Nem rendelkeztek közigazgatási autonómiával sem, mint például az erdélyi szászok, a szlovák régió területén pedig nem

voltak mozgósítható határőrezredek sem, mint a szerbek vagy románok lakta határőrvidékek esetében. Velük ellentétben nem voltak olyan vérrokonai sem, akik a magyar határ mentén fekvő önálló állam révén bármikor anyagi vagy politikai segítséget nyújthattak a számukra. Ráadásul a magyar nemességgel sem a reformkorban, sem a szabadságharc idején nem volt lehetséges az együttműködés. Ez ugyanis minden szlovák megnyilvánulást pánszlávnak tekintett, függetlenül attól, hogy kulturális, oktatási vagy politikai törekvésekről volt szó, noha a polgári átalakulás kérdéseiben nem volt lényegi eltérés a két álláspont között.

A reformkorban a szlovákok számára nemzeti törekvéseikhez támogatást csak a csehek és az abszolutista Bécs nyújthattak, ám ennek a segítségnek komoly korlátai voltak. Az előbbieket például a szlovákokat az egységes csehszlovák nemzet részének tekintették. Ezt az elképzelésüket tovább erősítette az a tény, hogy egységes irodalmi nyelv híján a szlovák nemzeti mozgalom elitjét kitevő evangélikus értelmiség valóban a cseh nyelv egyik archaikus változatát használta. Amikor 1843-ban Ľudevít Štúr elvbarátaival az önálló szlovák irodalmi nyelv megalkotásáról döntött, ez egyben az önálló nemzeti lét melletti állásfoglalást is jelentett, így ezt követően legádázabb ellenfeleiké éppen az addig őket támogató csehek váltak.

Másként alakult az abszolutista Bécshez fűződő viszony, mely a szlovákokat az 1840-es években, más nemzetiségekhez hasonlóan, igyekezett felhasználni a magyar reformmozgalom gyengítésére. Ennek jegyében bizonyos kívánságaikat teljesítette (például a *Slovenskje národňje novini* című újság engedélyezése), de ennek az ára szlovák részről egy mérsékelt, középutas álláspont kialakítása lett az osztrák abszolutizmus és a magyar reformmozgalom között, ami sok belső vitát gerjesztett Štúr és hívei között.

1848 komoly változásokat hozott. A forradalomnak köszönhetően Metternich és az abszolutizmus megbukott, így a szlovákok külső támogatás nélkül maradtak az ország feletti politikai irányítást megszerző magyarokkal szemben. Ebben a helyzetben az új szövetségest a birodalom szláv népei jelentették, de a prágai felkelés kudarca ennek az alternatívának a végét jelentette. Ezután már csak a császári abszolutizmus nyújthatott valamiféle lehetőséget a szlovák nemzeti törekvések teljesítésére, ám ezek az elvárások később mégsem teljesültek, a győztes hatalom pedig csak oktatási és kulturális téren nyújtott számukra engedményeket.

Az 1849 és 1867 közötti időszak meglehetősen ellentmondásosan alakult a szlovákok számára. Nemzeti mozgalmuk két addigi vezetője, Štúr és Hurban, politikai kudarcukat látva a közélettől tüntetőleg visszavonult és nem vállalt semmiféle politikai közösséget az új hatalommal. A többiek viszont különféle egyházi és közigazgatási tisztségekben aktív szerepet vállaltak az abszolutizmus működtetésében, ekkori tevékenységük pedig komoly ellenérzés forrása lett 1867 után.

A kiegyezést követően a magyar politika elutasította a nemzetiségek kollektív jogait az ország határain belül, de ezzel párhuzamosan az 1868-as nemzetiségi törvényben európai mércével mérve is rendkívül széles nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosított a nem magyarok számára. Ezt követően viszont a magyar politika a törvényhozás és a mindennapi élet terén fokozatosan szűkíteni kezdte az abban foglaltakat, így ennek megítélése komoly változáson ment át a szlovák nemzeti mozgalom részéről is. Ez ugyanis 1868-ban még tiltakozott a nemzetiségi törvény ellen, mivel az elutasította a kollektív jogokat, de a század végére már annak gyakorlati alkalmazását tekintette a legfontosabb elérendő célnek. Ezt a törvény által biztosított jogi keretek kihasználásával, valamint különféle magyar és nemzetiségi politikai erőkkkel való szövetségek révén próbálta meg elérni, de kísérleteik nem jártak eredménnyel.

A könyvben szereplő tizenegy tanulmány tematikailag négy nagy blokkra: a reformkor, a szabadságharc és a dualizmus időszakára, valamint egy történelemelméleti részre osztható. Maga a kötet tartalmi szempontból nem képez összefüggő egységet, bár a könyvnek mégis van egy több fejezetben is felbukkanó motívuma, ez pedig Eugen Gerometta élete. Bár ő a szlovák nemzeti mozgalom második vonalához tartozott, ám pályája a reformkortól a Tisza Kálmán-éra végéig ívelt, és több fontos esemény aktív résztvevője volt ebben a négy évtizedben. Ugyanakkor a szerző szinte teljesen mellőzi a magyar történettudomány által hagyományosan alkalmazott makrotörténeti vagy összehasonlító megközelítést, helyette pedig mikro-, társadalom- és mentalitástörténeti síkon közelíti meg a vizsgált problémákat.

A kötet egy történelemelméleti tanulmánnyal indul, melyben a szerző a mostani szakmai állóvíz felkavarásával igyekszik a szlovák és magyar történettudomány közötti szakmai kapcsolatokat új alapokra helyezni. Ehhez a váltáshoz két dolgot indítványoz, egyrészt egyfajta konfrontatívabb, vagyis a másik oldal álláspontjára jobban reflektáló állásfoglalást, valamint társadalomtörténeti megközelítést. Ez utóbbi javaslatának realitásáról pedig a kötet anyaga tanúskodik.

A második blokk a reformkorral foglalkozik és két tanulmányt tartalmaz. A szerző az elsőben Eugen Gerometta tanulóéveit mutatja be a pesti szemináriumban, de ennek ismertetése során túllép a szűkebb értelemben vett életrajzi és családtörténeti adatokon vagy a tanulmányi előmenetelen, és szélesebb, mentalitástörténeti kontextusba helyezi hősének ezen éveit. Írása középpontjában például Geromettának a magyarokról és általában a magyarosodó városról alkotott képe áll, de kitér a reformkori szlovák felsőoktatási törekvések bemutatására is. A másik tanulmány a híres kulturális egyesület, a Tatrín történetével foglalkozik, de ennek során szóba kerül a kötet címéül szolgáló híres mondás eredete is.

A harmadik tematikus blokk két rendkívül fontos tanulmányt tartalmaz az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakából. Bár ennél a résznél a szerző, korábban tett javaslataival ellentétben, politikatörténeti megközelítést alkalmaz, ám ezt, különösen az *1848 és a szlovákok* című tanulmánya esetében a magyar történettudományban szinte egyedülálló módon teszi. Itt ugyanis nem a szűken vett eseménytörténettel, hanem négy, a politikai másod- vagy harmadvonalhoz tartozó szlovák értelmiségi, Haán Lajos, Juraj Langsfeld, Mácsay Mihály és Ján Palárik életútjával foglalkozik. Az ő sorsukon keresztül mutatja be a lehetséges politikai alternatívákat, ami a magyarokkal való aktív együttműködéstől az ellenük folytatott fegyveres ellenállásig terjedt. Másik tanulmányában egy szlovák képviselőjelölt, Eugen Gerometta sorsán keresztül azt vizsgálja, hogy az 1848-as népképviseleti rendszer alkotmányos keretei gyakorlati szempontból milyen lehetőséget nyújtottak nekik a politikai érdekképviseletre. Nemzeti mozgalmuk vezetője, Ľudevít Štúr ugyanis ennek egyik lehetséges útját a népképviseleti országgyűlésben létrejövő szlovák nemzetiségi frakcióban látta még 1848. márciusában. Bár ő maga ezzel az elképzeléssel hamar leszámolt, hiszen már április elején a magyarokkal szembeni fegyveres ellenállás mellett tette le a voksát, de szlovák részről mégis több, ám sikertelen kísérlet volt a képviselői mandátum megszerzésére. A választásokon elbukott jelöltek egyike éppen Gerometta volt, a szerző pedig az ő vereségén keresztül mutatja be az alkotmányos alternatíva lehetetlenségét a szlovák nemzeti mozgalom számára.

A negyedik tematikus blokkban a dualista időszyakkal foglalkozó tanulmányok szerepelnek. A szerző itt a korábbi vizsgálati módszereket tovább alkalmazva többek között olyan témákat vesz napirendre, mint amilyen például a Trencsén Vármegyei Természettudományi Egyesület működése vagy a csernovai sortűz társadalom- és technikatörténeti szempontból. Ismét szóba kerül Gerometta, aki egy 1885-ös audiencián heves szóváltásba keveredett Tisza Kálmánnal a feloszlított szlovák kulturális egyesület, a Matica slovenská megítélése miatt. A szerző történet- és irodalomtudomány határán mozogva elemzi Komjáthy Jenő *Akasszátok fel a pánszlávokat* című versét. Komjáthy Petőfi versének parafrázisát Jozef Miloslav Hurbannak címezte, de a költő nézetei valójában az egykori Nyitra megyei elit álláspontját tükrözték. Ezt követően a csehszlovák állam egyik szlovák nemzetiségű alapítójának, Milan Rastislav Štefaniknak vizsgálja gyermekkorát és családi hátterét. Genealógiai kutatásaival részletesen kimutatja, hogy hőse milyen komoly szálakkal kapcsolódott a 19. századi szlovák nemzeti mozgalom nagyjaihoz, ami döntően befolyásolta egész későbbi életútját.

A szerző célja, amire már az előszóban utal, egy „alternatív beszédmód” kialakítása, mely „a nagy nemzeti narratívák mellett a 19. századi közös múltból és különvált történelemlről egy párbeszédkésebb diskurzus létrejöttét segítheti elő”. Ez a kísérlete, a kötetet olvasva, sikeresnek tűnik, hiszen a

magyar történészgyakorlattal ellentétben társadalom-, mikro- és mentalitás-történeti síkon vizsgálja az egykori történéseket, ami a szlovák–magyar kapcsolatok kutatásának hazai gyakorlatát tekintve valóban az újdonság erejével hat. Ugyanakkor kérdéses, hogy mindezzel milyen mértékben lehet helyettesíteni a szerző által meghaladottnak tekintett politikatörténeti szempontú megközelítést, valóban át lehet-e hidalni a két álláspont között lévő, sokszor hatalmas szakadékot, különösen akkor, ha a máig is gyakran érzelmi alapon kezelt 19. század történetéről van szó. A helyzet meglehetősen ambivalens, hiszen egyik oldalról a szerző által ajánlott kutatási síkok, elsősorban azok társadalomtudományi része, sok tekintetben valóban alkalmas lehet a közös nevező kialakítására a két ország történettudománya között, ugyanakkor rendkívül kérdéses, hogy ez a fajta megközelítés mennyire használható a szlovák politikai élet első vonalában szereplő személyiségek (például Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban vagy Milan Hodža) esetében. Az ő életútjuk vizsgálata során ugyanis nem lehet megkerülni bizonyos történelmi események értékelését (például a lipcsei petíció, az 1848–49-es szlovák felkelés, a Károlyi-kormányval folytatott 1918-as budapesti tárgyalások stb.), a politikatörténeti dimenzió pedig ezekben az esetekben elengedhetetlenné válik.

Bár a Demmel József által felvetett társadalomtörténeti megközelítésnek megvannak a maga korlátai, ám javaslatainak mégis komoly figyelmet kell szentelni, hiszen ezek jelentik a 19. századi szlovák–magyar kapcsolattörténeti kutatások egyik reális, de nem kizárólagos útját.